

УДК 398.21+395.6](477)“18/20”

DOI <https://doi.org/10.15407/nte2022.04.036>**СОКІЛ ВАСИЛЬ**

доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу фольклористики Інституту народознавства НАН України. ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-3164-1217>

SOKIL VASYL

a Doctor of Philology, a professor, a head of the Folkloristics Department at the National Academy of Sciences of Ukraine Ethnology Institute. ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-3164-1217>

Бібліографічний опис:

Сокіл, В. (2022) Питання термінології в неказковій прозі. *Народна творчість та етнологія*, 4 (396), 36–41.

Sokil, V. (2022) Issues of Terminology in Non-Fabulous Prose. *Folk Art and Ethnology*, 4 (396), 36–41.

ПИТАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ В НЕКАЗКОВІЙ ПРОЗІ

Анотація / Abstract

У статті розглядається масив народної прози з погляду жанрології. Ідеться про легенди, перекази та оповідання в інтерпретації провідних українських дослідників (І. Франко, В. Гнатюк, Ф. Колесса, Г. Сухобрус, С. Мишанич). За основу для диференціації вони брали наявність або відсутність вірувань. Важливими маркерами для цього були персонажі – міфічні чи християнські герої, історичні особи чи звичайні люди. Немалу роль відігравала часова дистанція змалювання подій (минулий, теперішній час), а також епічна позиція оповідача (безпосередній учасник подій або ні). Представлено критичний погляд учених стосовно терміна «наратив» (О. Ткачук та ін). Викладено дискусійні положення міжнародних фахівців щодо «меморату», «хронікату», «фабулату», які виражають специфічну форму повідомлень. Цю термінологію запропонував шведський учений К. Сидов. У центр розмежування він поклав функцію жанрів: «меморат» – особисте повідомлення власного переживання, «фабулат» – насичена домислами інформація про подію, «хронікат» – послідовність передачі фактів. Інші терміни: «новелат», «химерат», «фікт». Однак і «меморат», і «фабулат» не є окремими жанрами, а представляють форму передачі події. Жанрологічні питання в цій ділянці досі залишаються дискусійними.

Мета статті – критично проаналізувати практику розмежування фольклорної прози. Для цього використано історичний та загальнотеоретичний методи дослідження.

Ключові слова: неказкова проза, легенда, переказ, оповідання, меморат, фабулат.

The corpus of folk prose is considered in the article from the point of view of genre studies. It is about legends, lore and stories interpreted by leading Ukrainian researchers (I. Franko, V. Hnatiuk, F. Kolessa, H. Sukhobrus, S. Myshanych). They have used the presence or absence of beliefs as a basis for differentiation. The characters have been considered as important markers. These are mythical or Christian heroes, historical figures or ordinary people. A considerable role is played by the temporal remoteness of the events depiction (past, present time), as well as the epic position of the narrator (a direct participant of the events or not). The critical view of scientists regarding the term of *narrative* is submitted (O. Tkachuk and

others). The debatable positions of international experts regarding *memorate*, *chronicate*, and *fabulate*, expressing a specific form of messages, are outlined. This terminology is proposed by the Swedish scientist K. Sydov. He has placed the function of genres at the center of the distinction: *memorate* is a personal message of one's own experience, *fabulate* is information about an event full of conjecture, and *chronicate* is a sequence of the conveying facts. However, *memorate* as well as *fabulate* are not discrete genres, but rather represent a form of event rendering. The issues of genre studies in this area are still debatable.

The purpose of the article is to present a critical analysis of the practice of distinguishing folklore prose. Historical and general theoretical research methods are used.

Keywords: non-fabulous prose, legend, lore, story, *memorate*, *fabulate*.

У сучасній фольклористиці дослідники поділяють усну народну прозу на казкову (казки, анекдоти, небилиці) та неказкову (легенди, перекази, оповідання), вважаючи при цьому визначальною її функціональність. У першій групі жанрів домінує естетична функція, оскільки тут маємо справу з художнім оформленням вимислу, в другій – інформативна: передача дійсності або того, що приймається за неї. Незважаючи на певну неконкретність термінів стосовно зазначених двох видів фольклорної прози (це скоріше їхня описова форма), такий поділ певною мірою прийнятний. Звісна річ, він, як і будь-який інший, досить умовний, проте достатньо відображає загальновизначальні характеристики цих уснопоетичних підрозділів.

Якщо казка має кількасотлітню історію дослідження, то неказкова проза стала предметом студій не так давно. Це спричинило наявність тут цілого ряду нерозв'язаних питань як теоретичних, так і щодо конкретного матеріалу, над якими працюють фольклористи багатьох країн. Як свідчать публікації, у цій ділянці існує чимало дискусійних питань. Вони стосуються насамперед термінології [1, с. 17–24; 10, с. 289; 17, с. 18], критеріїв розмежування, а також наукової класифікації емпіричного матеріалу.

Не вдаватимосся до загальнотеоретичних розмірковувань про жанр, а лише нагадаємо, що фольклор – явище синкретичне і що розгалужена система жанрів з'явилася на відносно високому історичному етапі, коли чітко сформувалась їхня ідейно-естетична цільова установка.

В українській фольклористиці другої половини ХІХ ст. почав викристалізовува-

тися погляд на цю проблему, згідно з яким жанрово-тематичні параметри легенди обмежувалися християнсько-релігійними віруваннями. Науково-теоретичні обґрунтування його зробив І. Франко у вступній статті до галицьких народних казок. Отже, він уважав, що в легендах «дійсність... перемішана з чудесним, але взятим з обсягу виображень і вірувань церковно-релігійних» [15, с. 2].

Франкова концепція дійсності в легендах була підтримана значною частиною українських дослідників усної народної словесності. Вона закладена в збірниках, що їх упорядкував В. Гнатюк [2]. Дослідник уважав легендами «фантастичні оповідання, оперті на основах християнської віри» [5, с. 39]. Аналогічну думку він висловлював також у своїх інших працях із цієї галузі [3; 4]. Солідарним зі своїми попередниками у висвітленні поняття легенди виявився і Ф. Колесса, який визнавав головною її рисою «церковно-релігійний підклад» [9, с. 143].

Поняття переказу, як і легенди, також звужувалося до певних змістових рамок. Спочатку сюди зараховувалася майже вся неказкова проза, що базувалася на будь-якому вимислі. Але наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. більшість дослідників народної словесності почала зводити її до історичної тематики. І. Франко, наприклад, називав такі твори оповіданнями про історичні особи, події та місцевості, зрідка іншомовним словом «заги» (від німецького *sagen* – казати, переказувати) [15, с. 2]. Таким словосполученням у науково-практичній діяльності послуговувався і В. Гнатюк, зокрема укладаючи збірник

«Народні оповідання про опришків» [12]. Обидва вчені використовували також на означення цього уснопоетичного пласта й дефініцію «переказ» [16; 5, с. 40]. Вона, до речі, стала домінуючою в наукових студіях Ф. Колесси [9, с. 136].

Названі дослідники виділяли перекази в окремий фольклорний жанр передусім за їхнім змістовим наповненням – прив'язаністю до історичних подій та осіб незалежно від їхньої «правдивості», «документальності». І. Франко, як, зрештою, і В. Гнатюк та Ф. Колеса, уважав, що історична цінність таких фольклорних творів невелика. Вона полягала в іншому: вони з'ясовували народний погляд на події, явища, особи тощо [15, с. 2–3; 5, с. 40; 9, с. 136].

Такий підхід до розмежування легенд і переказів був підтриманий значною частиною українських дослідників народної творчості. Його використали у своїх працях Г. Сухобрус [13, с. 401], Л. Дунаєвська [8, с. 243], В. Давидюк [6]. Останній звернув увагу також на деякі формальні особливості цих жанрів, зокрема фабулативність, ретроспективність, які не стільки відділяють легенду від переказу, скільки виокремлюють їх із неказкової прози. Решта ж властивостей, скажімо драматизм змісту, наявність колоритних персонажів, на нашу думку, характерні не тільки для легенди, а й для переказу, народного оповідання.

Ці жанри близькі за змальованими в них явищами й фантастичними постатями. У легендах можуть одночасно виступати різноманітні міфічні, здебільшого персоніфіковані образи. У демонологічних творах, які автор схильний називати «билицями», діють тільки демонічні істоти. Слов'янськи-язичники вірили, що люди, рослини й тварини, природні явища мали свого духа-двійника типу потоплеників, повісельників, вітерниць, відьом, диких баб, лісовиків, польовиків, путників тощо.

Принципова формальна відмінність між розглядуваними жанрами полягає насамперед в епічній позиції оповідача. У легенді оповідач ніколи не може бути учасником чи свідком подій. У билицях він безпосередньо виконує цю функцію, у крайньому разі покликається на другу або третю особу, що була очевидцем зустрічі з демоном, нечистою силою. Отже, вони мають формальні ознаки народних оповідань (Ich-Erzähler), а їхнє змістове наповнення аналогічне окремим тематичним підгрупам легенд («явища і постаті фантастичні»).

Із попередньо сказаного випливає відмінність між легендою та билицею і в часових параметрах. Перша завжди повідомляє про давноминулі події, тобто такі, що відбувалися ще десь у початковий, доісторичний «прачас» (нім. Urzeit); у другій домінує теперішній, зрідка не так давноминулий час, який не виходить за межі одного-двох поколінь.

Наведена ознака уможливорює диференціацію і переказів. Час у них минулий, конкретно-історичний, або, як його ще називають дослідники, емпіричний, «профаний». Ідеться про події, що віддзеркалюють певні історичні періоди, наприклад, княжу добу, козацьку епоху. Особи реальні чи квазіреальні: видатні історичні діячі, відомі або маловідомі місцеві жителі та ін. Аналогічні персонажі діють і в народних оповіданнях. Різняться ж ці жанри епічною позицією оповідача, на що звернули увагу українські фольклористи [6, с. 7–8; 7, с. 19; 11, с. 21]. У переказах про подію повідомляється від третьої особи, тобто шляхом переповідання почутого (з посиланням на старших людей). У народному оповіданні оповідач або знаним особою – очевидець події.

Вищесказане про специфіку дійсності, яка переломлюється в легендах та переказах, відмінність між цими та іншими суміжними жанрами неказкової прози можна подати у вигляді таблиці:

Ознаки жанру	Жанри			
	Легенда	Переказ	Билиця	Оповідання
Основний зміст	Міфологічні уявлення, релігійні вірування	Історичні події	Демонологічні вірування	Історичні та побутові події
Персонажі	Міфічні (у тому числі й персоніфіковані), релігійні	Реальні (подеколи квазіреальні)	Духи, нечиста сила	Реальні
Час	Давноминулий (прачас)	Минулий (історичний)	Теперішній, зрідка недавноминулий	Теперішній
Епічна позиція оповідача	Розповідь від третьої особи	Розповідь від третьої особи	Розповідь від першої особи (інколи від третьої)	Розповідь від першої особи

Отже, легенда – прозовий народнопоетичний твір про давноминулі події міфологічного та релігійного змісту, розповідь у якому ведеться від третьої особи. Переказ – прозовий народнопоетичний твір про історичні особи й події, свідком яких не був оповідач.

Другий термінологічний блок стосується інших фольклористичних понять. З'ясуванню підлягає правомірність чи неправомірність означення оповідного масиву терміном «наративи». У перекладі українською мовою «наратив» означає «розповідання». Він розглядається як продукт і як процес, об'єкт і акт, структура і структурація [14, с. 73].

Наратив може реалізуватися в усній словесності в різних формах, скажімо, як казка, легенда, переказ, оповідання, адже він не є жанровим утворенням і пов'язувати його тільки з тим чи тим жанром не можна, бо в кожному з них своя тематика, подієвий спектр, різні функції героїв.

Зараз українські фольклористи все частіше використовують у своїй науковій практиці міжнародний термін «меморат». Треба

зауважити, що почала простежуватися і тенденція сфери його вжитку, згідно з якою ним означають народне оповідання як жанрове утворення; почасти між ними ставиться знак рівності або вони вилаштовуються в один синонімічний ряд. Щоб з'ясувати природу цієї нечіткості, зробимо певний екскурс у термінологічну історію.

«Хрещеним батьком» термінів «меморат», «хронікат» і «фабулат» став шведський учений, один із засновників фінської школи Карл фон Сидов.

У своїй одній із праць про категорії народної прози К. Сидов у центр диференціації поклав не жанр, а функції [20]. До найважливіших із них він відніс:

- 1) меморат – суто особисте оповідання власного переживання;
- 2) фабулат – фабуляризоване, насичене домислами повідомлення про подію;
- 3) новелат – реалістична легенда;
- 4) химерат – твір, заснований на казковій фантастиці;
- 5) фікт – жартівлива вигадка.

Запропонована термінологія К. Сидова не була повністю сприйнята в науковому

світі, проте «меморат» і «фабулат» залишилися у вжитку. «Меморат» означає те, що гідне запам'ятовування чи згадування. За Сидовим, це визначення нараці із суто особистим характером переживання. Частина таких розповідей може перейти в традицію, якщо ними зацікавляться адресати. Тоді в процесі переказування вони підлягають об'єктивізації, втрачаючи деякі риси індивідуальних переживань на користь типізації, узагальнення, спрощення. Такий результат перетворення меморату в процесі переповідання дослідник назвав «фабулатом». Він зарахував його до усної літератури, тобто фольклору, а меморат не є твором, гідним уваги літературознавця, оскільки той не вийшов зі сфери одного носія.

Питання жанрових критеріїв у народній прозі стало предметом тривалих дискусій. Висловлювалися різні погляди, навіть дуже відмінні від положень К. Сидова. Так, німецький дослідник переказів Ф. Ранке запропонував замість «меморату» німецькомовний «*Erlebnisbericht*» – повідомлення про пережите [19, s. 36]. Проте цей термін так і не прижився в науковій літературі. Інший німецький учений Г. Гранберг поглиблював відомості про меморат Сидова, розглядаючи певні різновиди. Скажімо, він говорив про розповіді-спогади, які жили в пам'яті однієї людини, але не становили предмета колективної творчості. Такі меморати, на його думку, не входять до сфери понять фольклору. Другий різновид меморатів – це ті, у яких головну роль відіграють традиційні знання,

народні вірування, уявлення про навколишній світ і суспільно зумовлену свідомість. Цими факторами дослідник пояснює подібність чи взагалі ідентичність переживань у кількох осіб відразу. Такого типу меморати мають більші шанси поширюватися і ставати фабулатами [18].

Як підсумок. За жанровими ознаками фольклорна проза належить до «оповідань» і «переказів», основним критерієм розрізнення якої є епічна позиція оповідача. «Меморат» – це форма передачі події, а не жанр. З латинської мови буквально означає: *memorialis* – пам'ятний < *memoria* – пам'ять. Цей ряд можна продовжити: *мемуари* (франц.) < *mémoires* – спогади. Під цими останніми вважають автобіографічні записки, літературні спогади про минулі події, у яких автор брав участь або був їхнім очевидцем. У нашому випадку вони передаються усним способом. Практично всі розповіді фабуляризовані, а сюжетність не є ознакою лише переказів, а й оповідань. І насамкінець, чи можемо вважати частину цих творів «хронікатами». Очевидно, що ні, бо, грецький термін «*chronika*» буквально означає «літопис» < *chronos* – час – твір, у якому послідовно розкривається історія суспільних чи родинних подій за тривалий відтинок часу. Такої чіткої й конкретної хронології в народній прозі як у давніх літописах, немає. Як переходять «меморати» у «фабулати», «хронікати», – питання архіскладне. Та й чи знайдеться для цього об'єктивна доказова база? Питання риторичне.

Джерела та література

1. Ангелова Р. Проблеми на терминологията на българската народна разказна проза. *Български фольклор*. 1975. № 1. С. 17–24.
2. Галицько-руські народні легенди. Т. 1 / зібрав В. Гнатюк. *Етнографічний збірник*. Львів, 1902. Т. 12. XI, 215 с.; Т. 13. IV, 287 с.
3. Гнатюк В. Легенда про три жіночі вдачі. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 1910. Т. 97. Кн. 5. С. 74–85.

4. Гнатюк В. Легенди Хітарського збірника. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 1897. Т. 16. Кн. 2. С. 1–39.
5. Гнатюк В. Українська народня словесність (в справі записів українського етнографічного матеріалу). Відень, 1916. 45 с.
6. Давидюк В. Ф. Украинская мифологическая легенда и ее эволюция : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Минск, 1986. 20 с.

7. Давидюк В. Ф. Українська міфологічна легенда. Львів, 1992. 175 с.
8. Дунаєвська Л. Ф. Легенди та перекази. Грицай М. С., Бойко В. Г., Дунаєвська Л. Ф. *Українська народнопоетична творчість*. Київ : Вища школа, 1983. С. 243–253.
9. Колесса Ф. Українська усна словесність. (Загальний огляд і вибір текстів). Львів, 1938. 645 с.
10. Мишанич С. В. Усні народні оповідання: питання поетики. Київ, 1986. 327 с.
11. Народні оповідання / упоряд., приміт., вступ. ст. С. В. Мишанича. Київ, 1983. 502 с.
12. Народні оповідання про опришків / зібрав В. Гнатюк. *Етнографічний збірник*. Львів, 1910. Т. 26. XVII. 354 с.
13. Сухобрус Г. Легенди та перекази. *Українська народна поетична творчість*. Київ, 1958. Т. 1. С. 401–423.
14. Ткачук О. Наратологічний словник. Тернопіль : Астон, 2002. 173 с.
15. Франко І. Я. [вступ. слово до збірки] «Галицькі народні казки». В Берліні пов. Бродського із уст народа записав Осип Роздольський. *Етнографічний збірник*. Львів, 1895. Т. 1. С. 1–3.
16. Франко І., Гнатюк В. Квестіонар для записування місцевих переказів. *Хроніка Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 1907. № 32. С. 1–18.
17. Чистов К. В. Прозаические жанры в системе фольклора. *Прозаические жанры фольклора народов СССР*. Минск, 1974. С. 6–31.
18. Granberg G. Memorat und Sage. Eine methodische Gesichtspunkte. Upsala, 1936. 45 s.
19. Ranke F. Volkssagenforschung. Breslau, 1935. 36 s.
20. Sydov C. W. Kategorien der Prosa-Volksdichtung. *Selectend papers on folklore*. Copenhagen, 1948. P. 253–261.

References

1. ANGELOVA, R. Problems of Terminology of Bulgarian Folk Prose. *Bulgarian Folklore*, 1975, no. 1, pp. 17–24 [in Bulgarian].
2. Galician-Ruthenian Folk Legends. Vol. 1. Collected by V. Hnatiuk. *Ethnographic Collection*. Lviv, 1902, vol. 12, 11, 215 pp.; Vol. 13, 4, 287 pp. [in Ukrainian].
3. HNATIUK, Volodymyr. A Legend about Three Women's Tempers. *Proceedings of the Shevchenko Scientific Society*. Lviv, 1910, vol. 97, book 5, pp. 74–85 [in Ukrainian].
4. HNATIUK, Volodymyr. Legends of the Hitar Collection. *Proceedings of the Shevchenko Scientific Society*. Lviv, 1897, vol. 16, book 2, pp. 1–39 [in Ukrainian].
5. HNATIUK, Volodymyr. *Ukrainian Folk Literature (In the Case of Records of Ukrainian Ethnographic Material)*. Vienna, 1916, 45 pp. [in Ukrainian].
6. DAVIDIUK, Viktor. *Ukrainian Mythological Legend and Its Evolution: An Author's Abstract of Ph.D. Thesis in Philology*. Minsk, 1986, 20 pp. [in Byelorussian].
7. DAVIDIUK, Viktor. *Ukrainian Mythological Legend*. Lviv, 1992, 175 pp. [in Ukrainian].
8. DUNAIEVSKA, Lidiia. Legends and Lore. In: M. HRYTSAI, V. BOIKO, L. DUNAIEVSKA. *Ukrainian Folklore*. Kyiv: Higher School, 1983, pp. 243–253 [in Ukrainian].
9. KOLESSA, Filaret. *Ukrainian Oral Literature. (General Review and Selection of Texts)*. Lviv, 1938, 645 pp. [in Ukrainian].
10. MYSHANYCH, Stepan. *Oral Folk Tales: Issues of Poetics*. Kyiv, 1986, 327 pp. [in Ukrainian].
11. MYSHANYCH, Stepan, compiler. *Folk Stories*. Annotated and prefaced by Stepan MYSHANYCH. Kyiv, 1983, 502 pp. [in Ukrainian].
12. Folk Stories about Opryshky. Collected by Volodymyr HNATIUK. *Ethnographic Collection*. Lviv, 1910, vol. 26, 17, 354 pp. [in Ukrainian].
13. SUKHOBURUS, Halyna. Legends and Lore. *Ukrainian Folklore*. Kyiv, 1958, vol. 1, pp. 401–423 [in Ukrainian].
14. TKACHUK, Oleksandr. *Narratological Dictionary*. Ternopil: Aston, 2002, 173 pp. [in Ukrainian].
15. FRANKO, Ivan [Introductory Word to the Collection] *Galician Folk Tales*. Osyp Rozdolskyi has recorded in Berlin of Brody county from people. *Ethnographic Collection*. Lviv, 1895, vol. 1, pp. 1–3 [in Ukrainian].
16. FRANKO, Ivan, Volodymyr HNATIUK. Questionnaire to Record Local Lore. *Chronicle of the Shevchenko Scientific Society*. Lviv, 1907, no. 32, pp. 1–18 [in Ukrainian].
17. CHISTOV, Kirill. Prose Genres in the System of Folklore. *Prose Genres of Folklore of the People of the USSR*. Minsk, 1974, pp. 6–31 [in Russian].
18. GRANBERG, Gunnar. *Memorat und Sage. Eine methodische Gesichtspunkte*. [Memorate and Lore. Methodical History Points]. Uppsala, 1936, 45 pp. [in German].
19. RANKE, F. *Volkssagenforschung* [Folk Tale Proposition]. Breslau, 1935, 36 pp. [in German].
20. SYDOV, C. Kategorien der Prosa-Volksdichtung [Categories of Prose Folk Poetry]. *Selected Papers on Folklore*. Copenhagen, 1948, pp. 253 – 261 [in German].